

«ПАНІ ЗВЕЛІЛА ЗАРАЗІСІНЬКО СТУЛИТИ ГУБУ» (ВИРАЖАЛЬНІ ФУНКЦІЇ ПРИСЛІВНИКІВ- ДЕМІНУТИВІВ У ПРОЗОВИХ ТВОРАХ АГАТАНГЕЛА КРИМСЬКОГО)

ДІЛЬНА

Оксана Андріївна,

кандидат філологічних наук,
доцент кафедри гуманітарної
освіти Львівського обласного
інституту післядипломної
педагогічної освіти;
вул. Огієнка, 18а, Львів,
Львівська область, 79007
E-mail: dilnamartynyak@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7798-7374>

Oksana

DILNA,

PhD in Philology, Docent of the
Humanities Education Department of
Lviv Regional Institute of Post-Diploma
Pedagogical Education;
Ohienka St., 18a, Lviv,
Lviv region, 79007
E-mail: dilnamartynyak@gmail.com

У статті проаналізовано стилістичні функції прислівникових демінутивів у прозових творах Агатангела Кримського. Виділено дві категорії похідників: ті, що утворені від прикметників зі значенням здрібнілості; ті, у яких демінутивний суфікс додають безпосередньо до твірної основи у процесі творення прислівника. Зосереджено увагу на тому, що прислівники-демінутиви здебільшого виступають засобами увиразнення, надають висловлюванню особливого колориту, суттєво не змінюючи значення твірної основи.

Ключові слова: виражальні можливості, стилістична функція, демінутив, демінутивний суфікс.

Називаючи українську мову милозвучною, зазвичай маємо на увазі її властивість уникати збігу голосних і приголосних звуків, що виявляється в низці чергувань. На нашу думку, такий підхід спрощує розуміння і трактування поняття милозвучності, адже не враховує мовних засобів інших рівнів, окрім фонетичного, які співтворюють у цьому процесі.

Українська мова має багатий арсенал засобів емоційного вираження, приміром, демінутиви, які утворюють від слів усіх

самостійних частин мови. Л. Скалозуб припускає, що саме завдяки зменшено-здрібнілим формам слова «українська мова й характеризується надзвичайною милозвучністю» [Скалозуб 2012: 157]. Тобто милозвучність – це не лише «здатність фонетичної системи мови до мелодійного звучання та до створення звукових образів у висловлюванні» [Українська мова 2000: 342], але й роль морфем, лексем, графем та інших одиниць, які надають мові відповідного стилістичного колориту, експресії та емоційності.

Демінутиви, окрім первинної функції називати зменшені предмети, поняття, ознаки тощо, здебільшого розширюють свої можливості в художній мові, допомагаючи виражати широку палітру смислових відтінків, емоцій і почуттів. Нові значенні відтінки слова в українській мові творять здебільшого за допомогою суфіксів, серед яких і демінутивні.

В. Самойленко слушно зазначає, що демінутивні суфікси можуть змінювати зміст лексеми як на мейоративне (позитивне), так і на пейоративне (негативне) значення, або не створювати оцінного значення загалом [Самойленко 2020: 106]. Отже, не змінюючи денотативного значення твірної основи, ці суфікси надають новотвору суттєвого емоційно-оцінного навантаження, яке часто є не менш важливим, ніж поняттєве [Федоренко 2005: 86], бо створює потрібне стилістичне звучання.

Дослідження демінутивних утворень уже тривалий час перебуває в сфері зацікавлення українських мовознавців (Г. Хомечко, Г. Сагач, Л. Шутак, М. Кравченко, О. Бондар, Н. Руда, О. Федоренко, Л. Скалозуб, Л. Бойко, С. Каленюк). Найчастіше дослідники зосереджуються на аналізі здрібнілих іменників і прикметників, хоча похідники від слів інших частин мови так само мають значний стилістичний потенціал.

Загальновизнаною є думка, яку підтверджують стилістичні ремарки у словниках, що демінутиви належать до сфери розмовної мови. Тому їхнє використання в художньому стилі «маркує текст наближеністю до розмовного звучання» [Андреева 2019: 70]. Окрім цього, традиційно вважають, що слова зі зменшено-пестливими суфіксами використовують для стилізації під народнопоетичну творчість [Бойко 2010: 383]. Приміром, С. Єрмоленко твердить, що «той, хто знайомиться з пісенною мовою, не може не помітити, що навіть слова, зміст яких не викликає ніяких позитивних емоцій, набувають у піснях здрібніло-пестливої форми» [Єрмоленко 1999: 110]. Г. Сагач називає

ває зменшено-пестливі суфікси «засобами-актуалізаторами національної специфіки української мови» [Сагач 1977: 6].

Мова художньої прози Агатангела Кримського тривалий час не була об'єктом зацікавлення українських мовознавців, але заслуговує на окреме дослідження, адже це допоможе довершити мовний портрет знаного науковця й непересічного літератора.

Аналізуючи мовне оформлення оповідань А. Кримського, зокрема таких, як «Батьківське право», «Перші дебюти одного радикала», «Та хто ж таки справді винен?!», «З літопису преславних діянь панів Присташів» («Жид-погонич», «Сирота Захарко», «В народ!») і «Бейрутські оповідання» («Растлініє нравів», «Соломониця, або Соломон у спідниці»), що вміщені в п'ятитомному виданні творів письменника, переконуємося в наявності низки мовних засобів, що відіграють ключову роль у творенні індивідуального стилю Кримського-письменника.

Серед мовних засобів, що надають прозовим текстам Агатангела Кримського особливої виразності, найбільш помітними й оригінальними є демінутивні прислівники. На підставі проведеного стилістичного аналізу оповідань можемо виділити серед них дві групи: 1) прислівники-демінутиви, що виражають зменшену ознаку іншої ознаки або дії; 2) прислівники-демінутиви, що не мають здрібнілого значення, а лише дублюють значення мотивувального слова.

До першої групи належать здебільшого прислівники, що утворені за допомогою суфікса *-о* від якісно-кількісних прикметників-демінутивів із суфіксами *-есеньк-/ісіньк-, -еньк-/оньк-*. Особливістю цих похідників є те, що здрібніле значення вони успадковують від мотивувальних прикметників і «зберігають здатність виражати ознаку суфіксами суб'єктивної оцінки» [Прилипко 1999: 52]. Зменшену ознаку також виражають окремі похідники, мотивовані прислівниками міри і ступеня.

Прислівники із суфіксом здрібнілості *-есеньк-/ісіньк-* посилюють ступінь вияву названої мотивувальним прикметником ознаки, вказують, що вона виявляється значною чи дуже високою мірою. Отже, відіграють стилістичну роль, наближену чи тотожну до тієї, яка притаманна ступеньованим формам прислівника, наприклад: *Хлопець удавав спокійного і звичай-несенько вклонився панам* (КА: 498); *Адже без того «шкодливого жрецького класу» любісінько, мовляв, можна перебутися* (КА: 509); *Здається, що як реаліст, так і ідеаліст однакові-*

сінько були п'яненькі (КА: 389); ...*витягти ноту так високо та тонесенько* (КА: 504); *Ви, пане геній Химченко, задля нас є точнісінько такий самий ученик, як і всі...* (КА: 407). У наведених прикладах прислівники підкреслюють особливий спокій, притаманний поведінці оповідача або персонажа, який виконує дію. А повтор того самого демінутива підкреслює спокій природи, стан довкілля: ... *море тихесенько-тихесенько плескалося* (КА: 595).

Вказівка на високий ступінь вияву ознаки іншої ознаки чи дії в поєднанні з пестливо-голубливим тоном, який створюють прислівники з демінутивними суфіксами, часто виразно контрастує зі змістом висловлювання, у якому мовець критикує вчинок персонажа. Завдяки прислівникам, що мотивовані прикметниками-демінутивами, ця критика, з одного боку, звучить дещо іронічно, а з другого, до певної міри завуальовано, наприклад: *От і той кожух: Грицько, я ж знаю, тепер його носе спокійнесенько, не почуває нікоторого гріха...* (КА: 488); ... *в школі панує деспотичний авторитет і педагоги спокійнісінько переступають усяку справедливість* (КА: 370). Характеризуючи дії, виконувані персонажами, автор наголошує на їхньому спокої та незворушності в конкретних життєвих ситуаціях, що, на думку мовця, є зухвалістю.

Прислівник відприкметникового походження *легесенько*, називаючи ознаку, зменшує міру її вияву і підкреслює делікатність, малопомітність. Приміром: *І нехай-но цар московський легесенько порушить губами – запанує по цілому світі мир і тиша або запалає всесвітня війна* (КА: 563); ...*чисто всіх батьків можна легесенько переконати* (КА: 599).

Прислівники із суфіксом *-еньк/-оньк-* у прозових творах письменника використано з метою увиразнити мову, надати їй особливої милозвучності й голубливого тону. Ці утворення підсилюють якісну ознаку, вказуючи на високий ступінь її вияву, а саме: *Подорожніх понабиралося в цвіткінську залу вже чималенько* (КА: 476); *Батьки тих дівчат, які вчилися в «Бакурат ель-их-сен», теж могли сьогодні радіти чималенько* (КА: 596). У мові оповідача прислівникові форми виражають його трепетно-співчутливе ставлення до персонажів, про життя яких він розповідає. Це свідчить про особливе авторське людинолюбство. Автор підкреслює все «позитивне в героях використанням демінутивних суфіксів» [Самойленко 2020: 107].

Нерідко прислівникові демінутиви на *-еньк-/оньк-* автор умисне вводить у невідповідний контекст, аби увиразнити висловлювання. У цьому разі пестливо-голубливий тон, який створює прислівник, логічно суперечить діям і вчинкам, про які йдеться, а саме: а) байдужість до важливої події: *Всім іншим педагогам було байдуженько, що одбувається така священна справа, як читання одміток* (КА: 390); б) спокій на фоні нервового збудження мовця: *«Мабуть, заробила», – питаю я привітненько, а сама аж трусяся та колотюся, чую навіть, як серце мені лускотить од злості* (КА: 451); в) спокій, що супроводжує різку категоричну відмову: *...та й сказала була Катерині Йванівні дуже солоденько і з великою християнською добродушністю, що не дасть їй тих листів...* (КА: 593). Такі висловлювання з уст оповідачів і оповідачок засвідчують іронію та неабияке почуття гумору автора.

В іншому контексті прислівник-демінутив вдало пом'якшує ознаку іншої ознаки або дії і висловлювання загалом. Попри значний вияв ознаки, розуміємо, що той, хто виконує дію, робить це дуже делікатно й невимушено, наприклад: *...а вже ж воно частенько буває так, що своїх власних гадок і засад хлопець-підліток не встиг іще виробити* (КА: 370); *Корніцький аж надто хитренько засміявся і глузливо прикусив спідню губу* (КА: 405); *Тоді й дівчата сміленько і жартівливо одказували їм дещо, не зходячи зі своїх місць* (КА: 554).

Виразний просторічний колорит у тексті створює поєднання в одному реченні прислівникових демінутивів із лайливою лексикою, приміром: *Скотина! – пробубонів князь, уже як Химченко одійшов далеченько* (КА: 387). Тут чітко розмежовуємо висловлювання персонажа і мову автора. Людинолюбство автора засвідчує використання здрібніло-пестливої форми, яка пом'якшує і згладжує ефект від грубого висловлювання персонажа.

Характерним для художньої мови Кримського є розмовний прислівник *плохенько*, про що свідчить використання цитат із твору автора як ілюстративного матеріалу в одинадцятитомному Словнику української мови. Вжито це слово у двох значеннях: 1) спокійно: *Спершу всі сиділи мовчки, плохенько* (КА: 482); *...а я прощаю, – вона плохенько махнула рукою* (КА: 500); 2) кволо: *Мовчить або плохенько відкаже: «А куди мені тепер подітися?!»...* (КА: 460); *– Та я ж тим шматочком не заївся, – плохенько сперечався Захар* (КА: 487). Прикметно, що

прислівник, характеризує дію, применшує ступінь її вияву і створює співчутливо-прихильний колорит мови.

Прислівник міри і ступеня *трішечки*, пом'якшуючи висловлювання, указує на менший вияв ознаки дії, приміром: ...*тричі вилаяла юного «дарвініста» пані. Захарко трішечки сторопів* (КА: 483). В іншому контексті ступінь вияву ознаки дії автор додатково применшує, повторюючи двічі ту саму здрібнілу форму: – *Може б, ви трішечки-трішечки підсобили мені?..* (КА: 469).

Утворений від зменшено-пестливого прислівника заперечний похідник *нітрішечки* особливим чином характеризує дію. З одного боку, демінутив додатково применшує значення мотивувального прислівника *трохи*, а з другого боку, частка *ні* заперечує значення прислівника, засвідчуючи неможливість навіть такого малого ступеня вияву ознаки дії. Наприклад: *Вони стояли по коліна в воді, але не конфузилися нітрішечки* (КА: 432). У цьому випадку демінутив можна замінити стилістично нейтральним прислівником *зовсім*, який також указує на відсутність дії, названої дієсловом.

До другої групи демінутивів належать ті новотвори, що в семантичному плані зовсім не видозмінюють значення твірного слова. Це похідники, утворені безпосередньо від прислівників часу, місця, міри і ступеня, способу дії за допомогою різних суфіксів здрібності (*-ісіньк-*, *-ечк-*, *-еньк-*).

У прозовій мові А. Кримського поширений розмовний прислівник-демінутив *заразісінько*, що надає висловлюванню пестливо-голубливого тону, хоча й позбавлений здрібнілого значення. Він, як і його мотиватор *зараз*, вказує на час дії. У художніх текстах Кримського цей похідник використано у двох значеннях: 1) у той самий момент; негайно (його еквівалентом може слугувати менш стилістично виразне поєднання прислівника *зараз* із часткою *же*): *Декотрі, помолнені з довгої наради, заразісінько вибралися додому* (КА: 390); *Захар був радніший іще диспутовати на цю тему, але пані звеліла заразісінько стулити губу* (КА: 485); 2) моментально, відразу: ...*але заразісінько, нахмуривши брови, рішуче промовив тівогосом* (КА: 373); *Скоро він роззявляв рота та починав свою айнову ноту, заразісінько роззявляли рота й вони та й підтягали братові дуже енергічно* (КА: 540). Демінутив надає висловлюванню особливої виразності, милозвучності, просторічного колориту і викликає прихильне ставлення до персонажів.

Побутовують у прозових творах Кримського прислівники із суфіксом *-ечк-*, які виражають здрібніло-пестливе значення та мають яскраве емоційно-експресивне навантаження. Цей словотворчий формант творить похідники від прислівників різних розрядів, зокрема: способу дії, міри і ступеня, часу, місця.

Особливого розмовного колориту й голубливого тону текстів надає здрібнілий похідник від прислівника *так*, який не змінює значення мотивувального слова і так само вказує на спосіб дії, підтверджуючи, що дія відбувається по-особливому, приміром: *Звісно, коли б він зваживсь **оtakeчки** розмовляти з батьком під який-небудь інакший час, а не сьогодні, то справа не скінчилася була б добром задля нього* (КА: 382); *Я із рік прожив у Неморожі, то й сам трохи не звик **оtakeчки** говорити* (КА: 485). Прислівник характеризує дію, що названа дієсловом **розмовляти**, тобто йдеться про манеру розмови, яка видається мовцеві недоречною в цьому контексті. Одночасно прислівник пом'якшує тон висловлювання.

Демінутив *takeчки* в іншому контексті дублює значення прислівника *дуже*, але в стилістичному плані є більш виразним, а в семантичному – більш утаємниченим: *Чоловік той тоді й спитавсь, чого це я сумую, та спитавсь **takeчки** прихильно* (КА: 455); *Це так він говорить у товаристві, та **takeчки** печаловито* (КА: 460).

Виразним засобом стилізації слугує розмовний прислівник *тутечки*. Цей похідник дублює значення мотивувального прислівника місця *тут* і не має жодних додаткових значеннєвих відтінків, але надає висловлюванню особливого розмовного колориту. Він слугує засобом позитивної характеристики персонажів, які використовують цей прислівник у своєму мовленні, наприклад: – *Я не мо...жу, тату, бути **тутечки**, як... ви... читатимете. Я не можу, бо мені... – з плачем говорив Гнат* (КА: 376); *І де він вивчивсь тій невірній пісні? **Тутечки** такої не співають* (КА: 443); *Тю-тю на тебе? Яке **тутечки** тобі діло? Ти ще мені не пані!* (КА: 484).

Виключно засобом увиразнення слугує прислівник *теперечки*, утворений за тією ж словотвірною моделлю. У семантичному плані він дублює мотивувальний прислівник часу *тепер*, а в стилістичному – наділяє висловлювання відтінками розмовності й пестливості: *Хто знає, може, саме **теперечки** впало в молоду хлопчаєву душу перше насіння безвірства?* (КА: 383); – *Ой, кумо, – бідкалася та жінка, що до неї найпершої*

зайшов Олесь, – дивіться, який **теперечки** світ настав! (КА: 522), В Бейруті **теперечки** аж двоє медичних факультетів з європейськими професорами... (КА: 537). Рідше у прозовій мові Кримського натрапляємо на здрібнілий прислівник *тепереньки*, що так само надає висловлюванню просторічного відтінку: *Ні на що мені швець **тепереньки**?* (КА: 520).

Значний стилістичний потенціал має прислівник часу *недавнечко*, хоча виражає те саме значення, що і його мотиватор *недавно*. Аналізуючи конкретні приклади використання, припускаємо, що він хронологічно наближає подію, яку характеризує, зменшує часовий проміжок: *Отого, що йому **недавнечко** жінка померла та покинула шестерко дрібних жиденят* (КА: 431); *...**недавнечко** я довідався, що одна з них спокійнісінько шила собі щось у неділю і всі школярки на те дивилися* (КА: 561); ***Недавнечко** Трохим сказав Мотрі, що далі вона вже й хазяйнуватиме...* (КА: 460); *...**недавнечко** мусив я сто карбованців оддати в пансіон за твою сестру, а оце тепер доведеться за тебе платити* (КА: 475).

Аналізуючи демінутивні прислівники в художній мові Агатангела Кримського, переконуємося в їхньому невичерпному стилістичному потенціалові. Це однаковою мірою стосується тих прислівників, що виражають здрібніле значення, і тих, що лише дублюють семантику мотиваторів. Демінутиви обох груп з'яскравлюють авторську мову та беруть участь у творенні ідіостилю письменника. Часто саме ті словотвірні засоби, що позбавлені можливості змінювати семантику мотивувального слова, надають йому більше стилістичних відтінків, ніж ті, що творять слова з новим значенням. Важливість демінутивів засвідчує те, що Агатангел Кримський застосовує їх навіть тоді, коли контекст не передбачає здрібнілого значення, отже, «демінутиви чітко засвідчують ставлення автора до зображуваного» [Андрєєва 2019: 71], яке завжди є прихильним і співчутливим. Широка палітра стилістичних відтінків, що їх надають висловлюванню здрібнілі форми прислівників, – від співчутливо-прихильного до іронічного – дають можливість читачеві порізнено інтерпретувати текст, знаходити щоразу нові конотації. У цьому й виявляється майстерність письменника, що створює на основі звичних мовних засобів авторські стилістичні явища, цікаві й продуктивні для різнопрочитання і глибокого багатаспектного аналізу.

Андреєва Т. Стилістичне навантаження демінутивів у поезії Тараса Шевченка. *Одеський лінгвістичний журнал*. 2019. Вип. 13. С. 64 – 76.

Бойко Л.П. Стилістичні можливості суфіксів суб'єктивної оцінки в поезії Д.Павличка. *Актуальні проблеми слов'янської філології*. 2010. Вип. XXIII. Частина 3. С. 382 – 388.

Єрмоленко С.Я. Нариси з української словесності (стилістика та культура мови). Київ: Довіра, 1999.

Прилико Н.П. Структура й генеза прислівників. *Говірки Чорнобильської зони: Системний опис*. / П.Ю.Гриценко, Г.В.Воронич, Л.І. Дорошенко та ін. Київ, 1999. С. 51 – 60.

Сагач Г.М. Эммоциональные суффиксы имен существительных в современном украинском литературном языке: автореф. дисс. на соиск. науч. степ. канд. филол. наук: спец. 10.02.02. «украинский язык». Киев, 1977. 28 с.

Самойленко В.В. Специфіка використання демінутивів у сучасних творах для дітей. *Закарпатські філологічні студії*. 2020. Вип. 13. Т. 1. С. 104 – 107.

Скалозуб Л.Г. Дериваційні особливості демінутивної лексики (на матеріалі творів Марка Вовчка та Остапа Вишні). *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*. 2012. Вип. 5. С. 157 – 164.

Українська мова: Енциклопедія. Київ: «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2000. 752 с.

Федоренко О.Д. Емотивно-оцінна функція демінутивів у газетній комунікації. *Стиль і текст*. Вип. 6. Київ: Інститут журналістики, 2005. С. 83 – 87.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

КА – Кримський А.Ю. Твори: У 5 томах. Т. 1. Київ: Наукова думка, 1972.

REFERENCES

Andreyeva, T. (2019). Stylistic load of diminutives in Taras Shevchenko's poetry. *Odesa Linguistic Journal*, 13, 64 – 76 (in Ukr.).

Boiko, L.P. (2010). Stylistic potential of suffixes of subjective evaluation in D. Pavlychko's poetry. *Topical Issues of Slavic Philology*, XXIII (3), 382 – 388 (in Ukr.).

Yermolenko, S.Ya. (1999). Outlines of Ukrainian literature (stylistics and culture of language). Kyiv: Dovira (in Ukr.).

Prylypko, N.P. (1999). The Structure and genesis of adverbs. *Subdialects of Chornobyl zone: systemic description*; P.Yu. Hrytsenko, H.V. Voronych, L.I. Doroshenko et al. Kyiv, 51 – 60 (in Ukr.).

Sahach, H.M. (1977). Emotional suffixes of nouns in modern Ukrainian literary language: Extended Abstract for Candidate of Humanities Dissertation: speciality 10.02.02. “Ukrainian language”. Kiev (in Rus.)

Samoilenko, V.V. (2020). Specifics of using diminutives in modern works for children. *Transcarpathian Philological Studies*, 13 (1), 104 – 107 (in Ukr.).

Skalozub, L.H. (2012). Derivative peculiarities of diminutive lexis (based on Marko Vovchok’s and Ostap Vyshnia’s works). *Topical issues of Philology and Translation Studies*, 5, 157 – 164 (in Ukr.).

The Ukrainian Language: Encyclopedia (2000). Kyiv: «Ukrainska entsyklopediia» im. M.P. Bazhana (in Ukr.).

Fedorenko, O.D. (2005). Emotive and evaluative function of diminutives in newspaper communication. *Style and text*. Kyiv. Institute of Journalism, 6, 83 – 87 (in Ukr.).

LEGEND

KA – Krymskyi, A.Yu. (1972). Works: In 5 Volumes. V. 1. Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.)

Статтю отримано 29.08.2022

Oksana Dilna

«PANI ZVELILA ZARAZISINKO STULYTY HUBU» (EXPRESSIVE FUNCTIONS OF DIMINUTIVE ADVERBS IN AHATANHEL KRYMSKYI'S PROSE WORKS)

The article analyzes stylistic functions of adverbial diminutives in Ahatanhel Krymskyi’s small prosaic works, namely in the following stories: “Father’s Right”, “A Radical’s First Debut”, “Who really is to Blame?!”, “From the Manuscript of the Glorious Deeds of the Prystashis gentry” and “Beirut Stories”. Two categories of derivatives are identified: those derived from adjectives with diminutive meaning; those where diminutive siffix is added directly to the word-building stem in the process of adverb formation.

Attention is paid to the fact that derivative adverbs-diminutives do not change the denotative meaning of the stem, but become an expressive means and give the utterance special colouring. Adverbial diminutives mainly have significant emotional and evaluative load which is as important as semantic one. Adverbs with diminutive suffixes do not always focus on the fact that that attribute of the attribute or the attribute of an action is diminished. Most frequently these word forms attract reader's attention with the unusual form and enable the author of the work to send important signals to the reader. For example, emphasize compassionate and gentle attitude of the storyteller or a character to the other character of the work, make the utterance sound ironic, reduce too categoric statements, encode the meaning, etc. The rigorous analysis has proved that adverbial diminutives make Ahatanhel Krymskyi's language more expressive and are characteristic feature of writer's individual style.

Key words: expressive potential, stylistic function, diminutive, diminutive suffix.